

במספר שמות מניית עם ישראל - ברכה או איסור ומגפה

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. מקור האיסור
- ג. גדר האיסור והיתרים
- ד. מציאויות מותרות וסיכום ההיתרים
- ה. סיכום

א. מבוא

מתוך חיבתך לפניו מונה אותם כל שעה, כשיצאו ממצרים מנאם, וכשנפלו בעגל מנאן לידע מנין הנותרים. כשבא להשרות שכינתו עליהן מנאן (רש"י במדבר א, א).

כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם (שמות ל, יב)
אמר רבי יצחק: אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה (יומא כב ע"ב)

בשעה שאנו מביטים על מקבץ המקורות שהבאנו, אנו רואים סתירה חריפה וקיצונית עד מאוד. מניית עם ישראל, וביטוי של מספרו הרב שזו הברכה לאברהם בכרית בין הבתרים, מראים חיבה רבה מצד הקב"ה, והם בעצמם איסור שעליו נהרגו במגפה 70,000 איש בימי דוד. סתירה זו מובלטת כאשר אנו מעיינים בתנ"ך ובדברי ימי עם ישראל, בעת שאנו מוצאים מפקדים ומניינים רבים בכל מיני סיטואציות ובכל מיני ורסיות, כשחלקם הסתיימו בטוב וחלקם פחות...

...בעשרה מקומות נמנו ישראל: אחד בירידתן למצרים, בשבעים נפש ירדו אבותיך. ואחד בעלייתן, ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה. ואחד אחר מעשה העגל, כי תשא את ראש בני ישראל. ושנים בחומש הפקודים, אחד בדגלים ואחד בחילוק הארץ. ושנים בימי שאול, ויפקדם בטלאים, ויפקדם בבזק... ואחד בימי דוד, ויתן יואב את מספר מפקד העם... ואחד בימי עזרא, כל הקהל כאחד ארבע רבוא. ואחד לעתיד לבא, עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה (מדרש רבה במדבר ב, יא).

ביטוי יפה לאמביוולנטיות שבמפקד בתחילת במדבר מצוי במדרש, שמתייחס לעניין המילה "שאו":

אמר רבי פנחס בר אידי מה כתיב בראש הספר שאו את ראש כל עדת בני ישראל. רומם את ראש, גדל את ראש לא נאמר, אלא שאו את ראש, כאדם האומר לקוסטינר סב רישיה דפלן. כך נתן רמז למשה, שאו את ראש, שאם יזכו - יעלו לגדולה כמה דתימא ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך, אם לא יזכו - ימותו כלם כמה דתימא ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על העץ.¹

הקוטביות סימן היא שכאן, בדין הפשוט והאפור לכאורה, מסתתר משהו עוצמתי שמחכה לגאולתו ולהוצאתו אל האור. כאשר מעיינים במקורות הסותרים, ומבינים את עוצמת הסתירה, מתחילה המחשבה לשוט לה מעלה מעלה, מחפשת את הגרעין הפנימי, שכל הדיונים פרותיו הם.

בשורות הבאות ננסה למצוא את הגרעין הזה ולחשוף אותו מהמעמקים בהם הוא מצוי. דרכנו תהיה בכירור ובהסתכלות בכל הענפים והפרות שיצאו ממנו, וניסיון להתחקות אחרי הגרעין לפי התוצאות והגילויים שלו. תחילה נחפש את המקור והשורש לכל הדיון, לאחר מכן ננסה להתחקות אחרי הנקודות שמבדילות בין מניין מותר שאף מראה חיבה, לבין מניין אסור המביא מגפה. בהתחקות זו ננסה למצוא את הנקודה החדה המבדילה, ואז ננסה להפשיט אותה, ולמצוא את התוך הפנימי שמסתתר מאחורי הלבוש ההלכתי.²

ב. מקור האיסור

להפתעתנו, כאשר אנו תרים אחר מקור האיסור אנו קצת בבעיה. איננו מוצאים איסור כזה בתורה, והוא אינו נמנה במוני המצוות. מלבד הנגף שמוזכר בפרשת כי תשא (שיש שמפרשים³ שהוא כופר על חטא העגל או כתרופה המקדימה את המכה) איננו מוצאים התייחסות שלילית למפקד ולמנייה. אדרבה, אנו מוצאים מניית ומפקדים רבים בכל התורה כולה, מתחילת ספר בראשית ועד ספר במדבר שנקרא 'חומש הפקודים' על שם המפקדים שבו, וכמובן בהמשך התנ"ך (כפי שמוכר במדרש לעיל). דוד המלך כנראה לא זכר איסור זה, אך ברור שהבעייתיות הייתה ידועה ליואב שמנסה להניא אותו, וגם דוד נזכר ומתחרט בעצמו על מפקד העם. האיסור אינו מופיע כלל במשנה, והגמרא מצאה אותו בעקיפין במשנה ביומא

וכל הקודם את חבריו בארבע אמות זכה, ואם היו שניהם שוין הממונה אומר להם הצביעו, ומה הן מוציאים אחת או שתיים (משנה יומא ב, א).

הגמרא מסבירה שסופרים אצבעות ולא את האנשים בגלל האיסור למנות את עם ישראל.

1. לענ"ד גם השורש פק"ד משמש בשתי פנים, לעיתים לשלילה בתור פקידה, ולעיתים בתור מספר וסכום (גם מטרת המפקד קשורה לשורש הזה: המפקד נועד כדי שיוכלו למנות תפקידים).

2. פעמים רבות בחיפושנו אחרי פנימיותו וטעמו של דין, אנו מתחקים אחרי המקרים הקיצוניים שלו (הנפקא מינות), בהם קל יותר לברר (תרתי משמע) את הטעם מתוך כלל הסברים האפשריים. במקרים הקיצוניים יותר ברור ההסבר, ואין מקום לשלל הסברים, וכך אנו יכולים לחשוף את הטעם הפנימי דווקא מהענפים הרחוקים.

3. מהרש"א, יומא כב ע"ב.

בעייתיות מציאת המקור מצויה גם בגמרות. מצד אחד, מנייה נחשבת כ"דבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותו" (ברכות סב ע"ב), והוא נחשב כלאו או אף כשני לאווים. אך שהגמרא מחפשת את המקור לאיסור, היא נאלצת לנדוד להושע, וגם שם המקור הוא לא פשוט:

אמר רבי אלעזר כל המונה את ישראל עובר בלאו שנאמר (הושע ב) והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד רב נחמן בר יצחק אמר עובר בשני לאוין שנאמר לא ימד ולא יספר (יומא כב ע"ב).

כאמור, מוני המצוות לא מונים איסור זה. המקום שבו מוזכר האיסור ברמב"ם הוא בהלכות תמידין ומוספין. אזכור זה של האיסור בצורה אגבית כזו אומר דרשני:

ולמה מונין המניין שהסכימו עליו על האצבעות שהוציאו ולא היה מונה על האנשים עצמן? לפי שאסור למנות את ישראל אלא על ידי דבר אחר (הלי' תמידין ומוספין ד, ד)

ג. גדרי האיסור והיתרים

פשוט וברי לכל שלאיסור זה קיימים היתרים כלשהם הן בשל הצורך בעריכת מפקדים, הן מהסיבה הפשוטה שאנו רואים שמפקדים רבים נערכו בימי התנ"ך ובכל ההיסטוריה היהודית, והן מפני שראינו שהמניין עצמו הוא ברכה ומראה חביבות לפני המקום. כבר בגמרא הועלתה הסתירה⁴, וחיפשו תירוצים והיתרים. אנו ננסה לעיין קצת בהיתרים ובכך נרוויח פעמיים. דבר ראשון, נברר את ההיתרים עצמם ונגדיר לעצמנו את גדרי הדין והיקפו. רווח שני הוא, שתוך כדי בירור ההיתרים הטכניים וההלכתיים נוכל לקלף אט אט את הקליפה והמעטה המכסה את הדין, ולגלות את בסיסו של הדין וטעמו. מטרתנו העיקרית בהעלאת ההיתרים ובבירורם היא למצוא את תוך הדין ופנימיותו ולהגיע אליהם. דין זה מסקרן ועוצמתי, ומבטא את חובת עמנו בפני הקב"ה מצד אחד, אך מצד שני הוא איסור שמביא מגפה חריפה.

1. מנייה לצורך

הרמב"ן מנסה להבין את טעותו של דוד, ואת בעייתיות המפקד שבשלה פרצה המגפה הגדולה. בהסברו הראשון אנו רואים:

אבל כפי דעתי היה הקצף עליו בעבור שמנאם שלא לצורך, כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם דבר בעת ההיא, רק לשמח לבו שמלך על עם רב... וראיתי במדבר סיני רבה, ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר, כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו, שלא לצורך חסרו, איזה זמן נמנו לצורך בימי משה ובדגלים ובחלוק הארץ, שלא לצורך בימי דוד. (רמב"ן במדבר א, ג)

4. ר' יונתן רמי כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים, וכתיב אשר לא ימד ולא יספר (יומא כב, ע"ב)

הרמב"ן מתרץ את הסתירות ומחלק בין מניות חביבות למניות שתוצאותיהן קשות. הוא טוען שכאשר המנייה היא לצורך כלשהו היא מותרת, וכאשר היא אינה לצורך, אלא סתם לשמח את השליט, היא אסורה ומביאה קצף⁵.

לא מובן בדיוק מדברי הרמב"ן מהי סיבת האיסור למנות שלא לצורך. מההקשר במפקד דוד וממקורות אחרים ברמב"ן נראה לומר שטעם האיסור הוא פגם במידת הביטחון. נעייין קצת בדברי הרמב"ן על איסורי המלך.

כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך סחורה המותרת, שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם א-להיו... (רמב"ן, דברים יז, טז ד"ה "לא ירבה לו סוסים").

הרמב"ן מסביר את איסורי המלך בכך שהוא צריך לבטוח בה' ולא בצבאו הרב והחזק⁶. אין לטעות ולחשוב שלפי הרמב"ן אין צורך בצבא חזק, ויש לסמוך על הנס, שכן ידועים דברי הרמב"ן במקומות רבים "כי התורה לא תסמוך על הנס"⁷. הרמב"ן מצריך התנהגות טבעית המתאימה לרוב בני אדם, אך הוא דורש מהמלך ומשאר העם לא להרבות ולהפריז בדרך הארץ, אלא להשאיר מעט מקום לקב"ה. אין כאן המקום להרחיב בהסבר מידת הביטחון בכללותה⁸, רק נציין שהרמב"ן מסביר את המפקד בתחילת ספר במדבר כמפקד לקראת היציאה למלחמה לכיבוש הארץ (ללא חטא המרגלים), או לחלוקת הארץ ע"פ מספר האנשים⁹.

...כי היה זה כדרך שהמלכות עושה בבואם למלחמה. כי עתה היו מזומנים ליכנס לארץ ולבא במלחמה עם מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ועם השאר כולם... והיו משה והנשיאים צריכין לדעת מספר חלוצי צבא המלחמה וכן מספר כל שבט ושבט ומה יפקוד עליו בערבות מואב במערכות המלחמה, כי התורה לא תסמוך על הנס שירדוף אחד אלף... כי המנין מפני צבא המלחמה.

ועוד שיחלק להם הארץ למספרם, וידע כמה חבלים יפלו להם מן הארץ הנכבשת להם. כי לולי דבר המרגלים היו נכנסים שם מיד.

התוס' רי"ד פוסק להלכה שמפקד שלא לצורך אסור כלל, ומפקד לצורך מותר ע"י דבר אחר בצורה עקיפה (נרחיב בהיתר זה בהמשך).

5. לגבי הצורך במפקד בתחילת ספר במדבר מצאנו ארבעה הסברים בדברי הרמב"ן שם, והסברים נוספים במקורות אחרים.

6. בעונשו של דוד מוצאים אנו דבר יחידאי והוא נתינת אפשרות בחירה העונש לרוד, דבר זה מצריך התבוננות בפני עצמה ואין כאן מקומה, אך רק נציין שהעונש שנבחר - המגפה, פגע בדיוק בנקודה הבעייתית. המגפה שהרגה תוך ימים אחדים 70 אלף אנשים הוכיחה את חסרונו של המפקד שבא לספור את האנשים, ולשמח את המלך. המגפה באה לומר לדוד שאין לבטוח ולהתגאות בדבר שלא בידו, והוא יכול להשתנות לחלוטין תוך ימים אחדים, ועליו לשים מבטחו בה'.

7. עייין רמב"ן ויקרא כא, יז, וכן שם כו, יא, וכן במדבר א, מה, וכן שם יג, ב, ועוד.

8. לראייה רחבה מומלץ לעיין במאמרו של הרב שרלו "לברורה של מידת הביטחון בחיי היום יום".

9. להרחבה בשיטת הרמב"ן כדאי לעיין בספרו של הרב שרלו, יראה ללבב, עמ' 141, ובעיקר בהערה 9 שם, בהערה 4 בעמ' 224, ובהערה 4

בעמ' 225.

אסור למנות ישראל אפילו לדבר מצוה, פירוש לדבר שבקדושה, צריך שיפקד ע"י דבר אחר. אבל שלא לדבר מצוה אפילו ע"י דבר אחר אסור... ומעשה דוד שלא לדבר מצוה היה שלא היה בעת המלחמה למנות עליהם שרי צבאות ומפני זה נענש

התוס' רי"ד מחדש שהצורך המתיר את המנייה (העקיפה) הוא צורך מצווה או קדושה¹⁰. מדבריו למדנו שצורך מלחמה נכנס לקריטריון זה, ושמפקד דוד לא היה לצורך כזה.

החתם סופר מתחיל כמו התוס' רי"ד בכך שלא לצורך אסור אפילו מפקד באופן עקיף, אך הוא מחלק בין סוגי צורך. הוא מתיר בירור כמות האנשים רק ע"י מחצית השקל, מנייה שלא לצורך ידיעת הכמות (כמו הגורל במקדש וכדו') אפשר ע"י כל דבר, ורשימת שמות בעלמא מותר אפילו ישירות.

היוצא מדברינו, שלא לצורך אסור למנות בשום אופן תחבולה כלל. לצורך מצווה שלא על ידי גורל, צריך שיתנו חצאי שקלים ויהי' לכפר על נפשותינו. ואמנם לצורך מצווה ועל דרך גורל מותר למנות על ידי דבר אחר ואין צריך כפרה... למנות הפרפרות ולאמור פרפרת זה לזה... מותר לגמרי (חת"ס קובץ תשובות סימן ח).

הרב ישראל¹¹ נדרש לשאלה בקום המדינה כאשר רצו לערוך מפקד אוכלוסין, והוא חידש הגדרה של 'לצורך'. הרב ישראלי טוען שכל מפקד שהוא לצורך כלשהו מלבד עצם המניין נחשב לצורך והוא מותר ע"י דבר אחר, כאשר המניין הוא לצורך המניין עצמו גרידא, כמו אצל דוד, הוא אסור אלא אם כן הוא ע"י מחצית השקל שאז גם הוא מותר.

2. מנייה עקיפה

כפי שכבר ראינו בין השורות, ישנו היתר נוסף והוא מנייה ע"י דבר אחר, כלומר בצורה עקיפה. מקור לרעיון זה מתחיל בפרשת כי תשא בציווי למנות את ישראל ע"י מניית מחצית השקל. כבר בפרשני התורה אנו מוצאים דיון מפורט ומורכב לגבי חיוב מחצית השקל. יש הסוברים¹² שחיוב מחצית השקל היה רק כפרה על חטא העגל, או כתרופה לפני החטא. לפי הסבר זה אין שום חיוב למנות ע"י דבר אחר, ואין בעייתיות במנייה עצמה, שכן חשש הנגף אינו בשל המנייה אלא טעם מקומי בשל חטא העגל. יש הסוברים שחיוב מחצית השקל הוא בגלל צורכי עבודת אהל מועד, ואכן יש חיוב מחצית השקל כל שנה לפני ר"ח ניסן. פירוש זה סביר מאוד, שכן התורה מצווה על העשיר לא להרבות ועל העני לא להמעט, ואם המטרה היא מנייה, אין כלל הוזה אמינא להרבות ולהמעט. לפי כל הפרשניות הללו, חיוב מחצית השקל הוא חיוב מקומי למניין בכי תשא, ואין להרחיב אותו לשאר המניינים בהמשך ההיסטוריה. מניית אינן בעייתיות כלל ועיקר, ואולי הן אפילו רצויות לפני המקום.

אולם, רש"י בפרשת כי תשא הבין שחיוב מחצית השקל בא למנוע מגפה בעת מפקד:

10. ע"פ הדוגמא של הגורל במקדש שהתיר מניין, אפשר להבין שקשר למצווה או קדושה מתיר מניין, גם ללא צורך מוכרח.

11. עמוד הימיני סימן יג

12. עיין הע"ש 3

כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגלגולת, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל ותמנה את השקלים ותדע מנינם (רש"י, שמות ל יב, ד"ה "כי תשא").

פרשני רש"י¹³ חלוקים האם דווקא מחצית השקל פותרת את בעיית המנייה, או שכל מנייה עקיפה ע"י דבר אחר מועילה.¹⁴

כבר ראינו בדברי החת"ס לעיל שמחלק בין מנייה לצורך כמותי, שמותרת ע"י מחצית השקל בלבד, בשל הצורך בכפרה, לבין מנייה לצורך אחר (כגון הגורל במקדש) שמותרת ע"י כל דבר. יש שכתבו שמניין כל עם ישראל מצריך מנייה ע"י מחצית השקל מדאורייתא, אך מנייה של קבוצה חלקית מותרת ע"י דבר אחר, וגם זה רק מדברי קבלה¹⁵. ראינו גם את דברי הרב ישראל שמתיר מניין שלא לצורך (מנייה לשם המנייה עצמה) רק ע"י מחצית השקל, ומניין לצורך כלשהו ע"י כל דבר. העולה מדבריהם הוא שיש בעייתיות במנייה, ויש צורך לעשות אותה בצורה עקיפה, ובצורה זו היא מותרת. כעת אנו נדרשים לנסות להבין, מה הבעייתיות במניין שאותה מנייה עקיפה פותרת. רש"י כותב במפורש שהמניין העקיף בא לפתור את בעיית העין הרע:

כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם אל תמנם לגלגולת, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל ותמנה את השקלים ותדע מנינם... שהמנין שולט בו עין הרע (רש"י, שמות ל, יב)

כשקוראים את דברי רש"י עולות כמה שאלות: מהו העין הרע? מה במניין מביא את העין הרע, ומה במניין העקיף פותר?

אין אנו מומחים בעין הרע, ולא כל כך מובן מה מגביר את העין הרע במפקד, אך מיד אנו נזכרים בדברי ר' יצחק "אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין" (תענית ח ע"ב, בבא מציעא מב ע"א). אך עדיין לא מובן מה מנייה עקיפה פותרת. כנראה, צריך לומר שבעולמנו יש ברכה בדברים נסתרים וכנוסים. בדבר שיוצא החוצה ומעמיד עצמו בפני כל, יש קטרוג על העזות, ויש חשש לפגיעה. במניות עקיפות אין אנו מעמידים את האנשים ישירות כלפי חוץ, אלא אנו מוצאים מתווך שיסיר את החשש לקטרוג¹⁶.

אפשרות נוספת להבנת היתר מנייה עקיפה, היא הטענה שאיסור המנייה הישירה נובע מפגיעה בצלם האדם. כאשר מונים קבוצה גדולה וסופרים את פרטיה, כל פרט נהיה מספר ומאבד את זהותו העצמית. מניית עם ישראל מאבדת את זהותם של פרטיו¹⁷, ואולי אף פוגעת בקב"ה שכל אחד חשוב בשבילו כעולם ומלואו. אנו מכירים מקומות רבים שבהם ממספרים את האנשים, ובכך מכניסים אותם למערכת גדולה, כבורג קטן במערכת (דוגמא טובה לכך הוא המספר הצבאי). מנייה עקיפה מבטאת שאין סופרים אנשים, אלא חפצים.

13. כדאי לעיין בשפתי חכמים בשם הרא"ם, וברא"ם עצמו.

14. לסיכום ההבנות ברש"י, מצאנו שלוש אפשרויות: מנייה ע"י כל דבר מועילה, מנייה ע"י מחצית השקל בלבד מועילה, המנייה בימי משה במחצית השקל, המנייה לדורות ע"י כל דבר.

15. הרא"ם.

16. אפשרות נוספת היא שמנייה קשורה לדין, כמו שמצאנו בראש השנה: "כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון" (ראש השנה יח ע"א), ואחד הפירושים שם לבני מרון הוא כבני אמרנא, רש"י מסביר שאלו "כבשים שמונין אותן לעשרן" (ד"ה "בראש השנה").

17. ראה לחשיבות הפרטים בעם ישראל אנו מוצאים בדברי ר' עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב (בבא קמא צ ע"ב).

אנשים זה דבר לא ספיר, שאינו נתון לחשבון כלל וכלל. יש להתייחס לאנשים כבעלי אישיות שלמה וייחודית, ולא כעל חפץ פונקציונאלי.

נעניין קצת במפקד בתחילת ספר במדבר, ונמצא בין שורות התורה דאגה רבה לאיבוד ייחודו של האדם. דווקא בתחילת ספר במדבר בזמן גיבוש האומה, התורה באה ומתכוננת לכיוון האדם הפרטי (אפשר לראות זאת יפה בפרשת נשא, שבה מובאים מקרים פרטיים רבים כמו נזיר, סוטה וכדו' ואכמ"ל). המפקד בספר במדבר הוא מפקד מיוחד, שהפרשנים כותבים שמהם מנה כל משפחה ומשפחה לפי בני הבית בנפרד, ולא במספרים. ההוכחה לצורת מפקד זה היא בציווי המופלא "במספר שמות" (שמופיע 14 פעמים בפרק המפקד), שמבטא בתוכו את ייחודיות המפקד, לפי שמות. במפקד כזה אין חשש לפגיעה בייחוד האדם אלא ההיפך, יש כאן מניין שמכבד כל אדם באשר הוא ע"פ שמו. שם הוא הדבר המייחד ביותר את האדם. כל האנשים נראים מבחוץ דומים עד שמגיעים לשמות שלהם, ששם כל אחד ואחד מתייחד בשמו הפרטי וייחודי. מניית שמות מבטאת שאין אנו מונים מנייה פונקציונאלית אלא מנייה ייחודית של כל אחד.¹⁸ התורה, בביטוי המדהים "במספר שמות", מבטאת את הצורך במניין, את החובה להימנע מאיבוד ייחוד האדם ומהפיכתו למספר, ואת הצורך להתייחס לייחודו, לשמו.¹⁹

3. מנייה חלקית

ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו, שוט נא בכל שבטי ישראל מדן דועד באר שבע, ופקדו את העם, וידעתי את מספר העם (שמואל ב כד, ב)

ויאמר דויד אל יואב, ואל שרי העם, לכו ספרו את ישראל מבאר שבע ועד דן, והביאו אלי ואדעה את מספרם (דברי הימים א כא, ב)

ולא נשא דויד מספרם, למבן עשרים שנה ולמטה, כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים (שם כז, כג)

במפקדים שהכרנו בתורה מנו את הבוגרים (מבן 20 שנה ומעלה). מהפסוקים לעיל נראה שדוד רצה לדעת את מספרם הכולל של כל העם. יש שהבינו שחטא דוד היה בכללות המניין, והאיסור במניין כוללני בלבד.

ושמא יש לומר שמה שהמניין שולט בהם (עין הרע) אינו אלא כשנמנים כל ישראל ביחד, כדכתיב: כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם וכו'. אבל כשמונה מקצתם אין בכך כלום. ולפיכך כשמונה דוד את כל ישראל ואת כל יהודה שלט בהם עין הרע, ובא עליהם הדבר. אך כשמונה את העם אשר אתו בלבד, לא שלט בהם ע"ה והלכו ונצחו במלחמה (רא"ם)

18. פסוקים המבטאים יפה את יחסו המיוחד של הקב"ה מצויים בתהילים קמז, ד: "מונה מספר לכוכבים, לכלם שמות יקרא", ובישעיהו מ, כו: "המוציא במספר צבאם, לכלם בשם יקרא". וידוע שמספרם של ישראל נמשל לכוכבים.

19. גם במנייה בפרשת פנחס, לאחר המגפה, המקרא מדגיש באריכות מודגשת שהמנייה היא לפי משפחות, ולא מונים את כל עמ"י כמניית מוכר את סחורתו.

הטעם להבדל בין מניין כולל למניין חלקי מוסבר ע"י הרא"ם לעיל, בכך שעין הרע שולט רק שמונים את כל העם, אך במניין חלקי אין שליטה של העין הרע. כפי שראינו קודם החשש לעין הרע הוא בדבר כולל שיוצא החוצה בהפגנתיות, שמהווה גורם שמקרב קטרוג. במנייה חלקית אין הכרזה כוללת שלמה ויציאה פומבית, ולכן חשש העין הרע לא מצוי.

גם אם נאמר שהטעם הוא החשש מהאדרת הכוח האנושי ועוצמתו, ושכחת הכוח האמיתי בעולם, גם לפי טעם זה מובן שכאשר מונים רק קבוצה קטנה, החשש קטן. החשש מופיע במלוא עוצמתו במצב בו יש מנייה שלמה והתפארות במספר שמבטא כוח ועוצמה. במנייה חלקית זה נראה כמנייה לצורך מסוים ולא לשם התפארות, ובכך אין חשש לשכחת הכוח העליון הפועל בעולם.

4. מעשה מול תוצאה

הרב ווזנר²⁰ מעלה שאלה הנוגעת למהות האיסור. האם האיסור הוא להגיע לתוצאה של הספירה או שהאיסור הוא עצם הספירה של עם ישראל. הנפקא מינא היא שאם האיסור הוא להגיע לתוצאה של הספירה, יהיה איסור גם אם הספירה היא בכתב או ע"י דבר אחר. אם האיסור הוא רק בעצם מעשה הספירה, לא יהיה איסור בספירה ע"י כתב או מנייה עקיפה.²¹

הבירור הזה יפה מאוד והוא מעורר קצת למחשבה ביסוד האיסור. מובן מאוד אם נסביר את הצד שהאיסור הוא בתוצאה, כיוון שראינו את הבעייתיות של סיכום העם, הן מצד טשטוש הייחודיות של כל יחיד, והן מפני האדרת האדם ועוצמתו על חשבון כבוד המקום. לעומת זאת, אם נאמר שרק המעשה אסור והתוצאה מותרת, וכך נראה מכמה היתרים, נצטרך לומר שאין בעיה במספר העם, אלא במנייה. אפשר לומר שהבעיות שהזכרנו הרבה יותר חריפות בעצם המנייה. אפשר לומר שטשטוש ייחוד האדם באשר הוא אדם, והתייחסות אליו כאל חפץ פונקציונאלי נובע מעצם הספירה ולא מעצם הסכום, דבר שעל פניו נראה קשה, ועוד יותר קשה לגבי האדרת כוחו של האדם שמודגש דווקא בסכום הכללי. לגבי הטעם של עין הרע, גם נראה לומר שהוא יותר מובן בסיכום הכללי, ולא דווקא בעצם המנייה. ייתכן וכיוון שהספירה נעשתה בצורה מותרת, גם הסכום הכללי לא מכוון ממש לאדם, ולכן יש פחות מקום לעין הרע, וגם מפחית את שאר הבעיות.

ד. מציאויות מותרות וסיכום ההיתרים

מלבד היתרים בדרך עשיית המפקד, מצאנו במקורות מציאויות בהן המפקד מואר באור חיובי, לעומת זמנים אחרים בהם המפקד לא מתקבל ברצון.

1. כשעושים רצונו של מקום

ר' יונתן רמי כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים וכתוב אשר לא ימד ולא יספר. לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום (יומא כב ע"ב).

20. שבט הלוי, חלק ר' סימן כ'.

21. נראה כי מוכח שהאיסור הנו בעצם הספירה ולא בתוצאה, שאם האיסור משום התוצאה, מה מועיל שסופרים את האצבעות או על ידי טלאים?

כאן לא מדובר בהיתר אלא בהסבר מציאות הסתירה. לעיתים המנייה רצויה, ולעיתים לא. הקריטריון הקובע הוא עשיית רצון ה'.

כאן ברור מדוע המנייה מקובלת. כאשר העם עושה את רצון ה', לא חל על המעשה עין הרע. כאשר העם פועל לרצונו של ה' אין קטרוג, ואין חשש לפגוע רע ומגפה.

כמו כן, אפשר לומר שכאשר המעשים אינם לרצון ה', המניין מבטא ניסיון להאדיר את כוחו של האדם, כעין מגדל בבל, ולכן יש נגף שיוכיח את אפסות האדם. אך כאשר פועלים ברצון ה', המניין נתפס כהאדרת כבודו בעולם, לא יחול נגף, אלא יש כאן חביבות.

2. מנייה בידי שמים

הגמרא מביאה תירוץ נוסף לקושייתו של ר' יונתן לעיל:

רבי אמר משום אבא יוסי בן דוסתאי לא קשיא אדם כאן בידי אדם כאן בידי שמים

ההיתר כאן הוא פשוט מאוד והוא שרק מנייה בידי שמים מותרת, ואילו מנייה בידי אדם אסורה. נראה לומר שמנייה שנעשית בציווי הקב"ה נחשבת כמנייה בידי שמים, גם אם נעשית בידי אדם. לפי תירוץ זה, רק מניות שצווו מאת הקב"ה מותרות (כעין המפקדים בכי תשא ובתחילת במדבר), אך מניינים עצמאיים אסורים. זהו הסבר מאוד קיצוני ומחמיר, ולא משאיר פתח לעשיית מניינים ללא התערבות א-לוהית, והוא מעלה שאלה גדולה בימנו, שבחטאינו כי גדלו, איננו זוכים לקשר א-לוהי ולציווי ישיר ממנו.

ההסבר כאן הוא פשוט מאוד, שכן מניין שצווה בידי ה' לא יביא עין הרע. גם אין כאן חשש לאווירת 'כוחי ועצם ידי' ושמתה והאדרת היכולת האנושית. מניין בידי שמים מראה את החביבות של עם ישראל, ואף האדרת העם מאדירה את שמו בעולם.

3. תוקף האיסור וסיכום ההיתרים

ראינו אפשרויות רבות למקור האיסור ומכאן גם לתקפו. יש לציין שבדין המדובר יש ספקטרום רחב מאוד של אפשרויות לתקפו של האיסור ורמתו. יש שסברו שהאיסור הוא ממש איסור דאורייתא, יש שהבינו שהוא מדברי קבלה, ויש שראו בו איסור דרבנן בלבד, ויש שסברו שהאיסור הוא רק לזמנו של משה במדבר. הדיון המורכב לא מסתיים ברמתו של האיסור ותקפו, וייחוד נוסף באיסור זה הוא שיש גם כמה אפשרויות של שילובים. יש שסברו שמנייה כללית אסורה מהתורה, ומנייה חלקית אסורה רק מדברי קבלה או מדרבנן, וכך יוצא שיש שילובים בין ההיתרים לרמות האיסור לפי חלק מהדעות.

ההיתרים העיקריים שראינו מורכבים קצת בבירורים ההלכתיים, ומתערבבים זה עם זה. ננסה לעשות קצת סדר בדברים למען יפציע אורם. ראינו את היתר המנייה החלקית, את היתר המנייה העקיפה, ואת היתר המנייה לצורך. ראינו את ההסברים המגוונים לכל היתר, ואת השילוב ששילבו ראשונים ואחרונים בין ההיתרים בכל מקרה ומקרה. בסופו של דבר, ראינו דיון האם פעולת המנייה אסורה או תוצאת המנייה אסורה. דיון זה יש בו כדי לסכם את הדיון בהיתרים השונים ובטעמם. ראינו גם שני 'היתרים' מסוג אחר והם מנייה על פי ציווי המקום, ומנייה כשעושים רצונו של מקום.

בקומה הראשונה ניסינו להסביר את דיניו של כל היתר, ולברר את גריו. ניסינו לעלות קומה נוספת ולהבין את טעם ההיתר, ואת הבעיה אותה הוא פותר, ומתוך כך להבין את טעמי האיסור. כמובן, אפשר להרחיב בכך הרבה יותר, ולהבין את הטעמים גם להיתרים המורכבים.

ה. סיכום

ניסינו להעלות מן ההיתרים את טעמם, ובכך להבין את טעם האיסור. מצאנו שלושה טעמים מרכזיים, שאת כל אחד מהם אפשר להרחיב לכמה תתי-טעמים.

הטעם הקדום המצוי בדברי ראשונים, בראשם רש"י, הוא טעם עין הרע. הטעם הזה מעלה על נס את חביבות הצניעות. בכל דבר שמסכמים אותו, מכריזים עליו, מפרסמים אותו, נוצר פוטנציאל לעין הרע. לפי טעם זה על אדם ועל אומה להנמיך קצת את ההכרזות הפומביות שלהם, ולנהוג בכוחם, משאביהם ויכולתם בקצת יותר צניעות. היציאה החוצה וההכרזה של אדם מביעות עמדה שמראה את הישגיו, וניסיון להעלות את קרנו בעיני אחרים. ניסיון זה פותח פתח בפני מידת הדין לערער האם באמת הרמה הגבוהה הזאת מגיעה לו ביושר, או שמא יש לקטרג ולהעמידו במקומו. דבר דומה אנו רואים בחשש מעיון תפילה²², שאדם מעמיד עצמו בסיטואציה שבה בודקים האם באמת מגיע לו. ראוי להתרחק מבדיקה זו, שכן מצבנו מצריך שיפור תמיד.

ראינו גם את הטעם שספירת אנשים הופכת אותם לדבר פונקציונאלי, ואת הבעייתיות בזלזול כזה בעם ישראל, שאף גורם לזלזול כלפי הקב"ה. טעם זה הוא חידוש עצום, שבו הקב"ה בעצמו מגן על זכויותינו, ולמרות אינסופיותו הוא מכיר בייחודו של כל יציר כפיו, ואף דורש מאיתנו לעשות זאת. יש כאן הסתכלות מיוחדת מאוד על ייחודו של אדם אפילו בתוך מערכת גדולה כאומה. יש חשש גדול, שאת מימושנו אנו רואים במקומות רבים, של עמעום הייחודיות של האדם הפרטי לאומה או לקבוצה מסוימת. עם ישראל מחשיב מאוד את הלאומיות, יש מצוות רבות שמתבטלות ללא האומה, ואף אפשר לומר שכל מטרנתו היא בניית האומה. עם זאת, אין האומה דורסת את היחידים, אלא ההיפך, היא מתעלה ע"י עליו כל יחיד ויחיד. ייחודה של האומה הישראלית, שאינה מאמינה רק בזכויות הפרט מחד, ואינה פשיסטית המוחקת את הפרט מאידך, אלא היא יוצרת פרטים איכותיים רבים שמהם נוצרת יצירה חדשה, והיא אומה שלמה.

הטעם השלישי הוא בכיוון הפוך, והוא החשש מפני האדרת כוחו של האדם, בסיכום מספרי שמראה על עוצמה וביטחון בגורם הגשמי והאנושי. החשש הוא מפני הפיכת הגורם האנושי למרכזי, ושכחה מהגורם הא-לוהי²³. פעמים רבות ראינו בתורה ובדברי הנביאים את החשש הזה ואת התגשמותו, מכיוון שהוא

22. וא"ר יצחק שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם ואלו הן קיר נטוי ועיון תפלה ומוסר דין על חבירו לשמים (ברכות, נה ע"א).

23. הרב ישראלי מסביר טעם זה בדרך ייחודית את בעיית הספירה דווקא בעם ישראל, נביא את הדברים (בדילוגים) בלשונו הזהב:

מסביב לשאלה זו נטוש המאבק בין ישראל לעמים, כבשה אחת בין שבעים זאבים!... "לא מרובכם וכו' כי אתם המעט מכל העמים"... בכל מקרה של התנגשות בין ישראל לאומות העולם שמים הללו האחרונים את הדגש על המספר. עם קטון מול עולם גדול, מדינה קטנטונת ודלה מול ארצות עתירות נכסים... "מי יקום יעקב כי קטן הוא". לעומת זאת היהדות עמלה תמיד להעלות כמשקל שכנגד את התוכן הפנימי, את המהות הרוחנית את הכוח העצור בפנימיות העם הזה, אשר איננו נמדד במספר ובמניין, אשר איננו בגדר מניין ומספר... אם נבוא להעמיד כמות מול כמות כי אז תהיה תמיד ידינו על התחנתה. סוד עמידתנו בזה שאנו מלמדים שלא הכמות היא הקובעת... היהדות מלמדת להעמיד את האיכות מול הכמות... כן היה מאז וכן יהיה. גם היום לא נתמודד עם הגויים בריבוי אוכלוסין, בחיל מול חיל, בשריון מול שריון, במטוס מול מטוס ובצוללת מול צוללת... על כן המספר הנהו האויב מספר א' שלנו! "והיה מספר בני ישראל", ודאי שגם לנו יש מספר. אין דבר אשר לא יהיה לו מספר. גם כוכבי השמים מספר להם, "המוציא במספר צבאם, לכולם בשם יקרא". אולם ראיית המספר בתור ערך מכריע תיתכן רק...כשאנו שוכחים את מהותנו, כשהננו מתפתים לתפיסת השקר של הגויים אשר יראו לעיניים למידה ולמספר...

(עמוד הימיני, סימן יג)

מבטא תופעה אנושית טבעית. כאשר צר לאדם, או לקבוצה, הוא מחפש מושיע, והוא שב חזרה אל מקורותיה. כאשר האומה במצב טוב היא שוכחת לחפש את המקור, ומסתנוורת מהצלחותיה. דווקא בזמנים הטובים, דווקא בהצלחות יש חשש של כוחי ועצם ידי, ודווקא אז צריך להעלות על נס את הגורם המרכזי שפועל מתחת פני השטח.

המניע המרכזי לחיפוש ולעיון שהביא בסופו למאמר זה, היה הסתירה הפנימית של הדין שנראה לעיתים כברכה וכרצוי בפני ה', ולעיתים הוא איסור גמור שמביא למגפה ולדברי ביקורת חריפים. העוצמה של הדין שנמצאת כבר על פני השטח אותה שיש עוצמה כפולה ומכופלת מתחתיו. אנו מבינים אט אט שהדברים האמיתיים אינם שחור ולבן, אלא יש בהם מורכבות, ובהם עצמם יש שורשים היכולים לצמוח לכאן ולכאן. ישנם דברים רבים שהם בעצמם יכולים לביא לכיוונים מנוגדים, תלוי בכוונה, במציאות העכשווית, ברמת האדם העושה, בסביבתו ועוד²⁴. צריך להתרגל לכך שצריך להסתכל יותר עמוק, והסתכלות חיצונית יכולה להיות הפוכה לדבר האמיתי. גם בהלכה יש מקום נרחב לכוונה, וגם בעולם המעשה יש משקל למציאות המיוחדת. ההבנה שדבר עצמו יכול לנוע מקיצוניות לקיצוניות מביאה בכנפיה עולם עשיר יותר, צבעוני יותר, מגוון יותר, ומעל כל אלה אמיתי יותר.

ניסינו לקלף קצת את הקליפות, ולמצוא את הגרעין המקורי של הדין שממנו נובעים וצומחים כל הענפים והפרות. מצאנו כמה וכמה גרעינים כאלה, והצלחנו במידת מה לחשוף קצת בקרקעית הדין, אך נראה שעדיין יש דברים חבויים ויש עוד מקום להתקדם. אשמח מאוד אם מי מהקוראים יאיר את עיני.

24. כמובן, מיד אנו נזכרים בדברי הכוזרי "וזהו שרש האמונה ושרש הכפירה כאחד" (מאמר א, עז), וכן סם חיים למימינים בה, וסם מוות למשמילים בה (שבת פח ע"ב, יומא עב ע"ב), וכן ופושעים יכשלו במ ומחלוקת ר' יוחנן ור"ל (נזיר כג ע"א, הוריות י, ע"ב), וכן רבים.